

Андрій Шиманович

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ СИНТЕЗ АКВІНАТА: СПРОБА НОВОГО РОЗ'ЯСНЕННЯ.

Stump, E., & White, T. J. (Eds.). (2022). *The New Cambridge Companion to Aquinas*. Cambridge: Cambridge UP.

Минулий рік ознаменувався появою збірки праць під загальною назвою «Новий Кембридзький посібник з Аквіната» [Stump, White 2022]¹ (далі – Збірка), у шістнадцяти розділах якої, об'єднаних в 5 частин, розкрито всі базові аспекти богословсько-філософського синтезу Томи Аквінського². Книга вийшла друком у видавництві Кембридзького університету, а її редакторами стали Елеонор Стамп³ і Томас Джозеф Вайт⁴, усевітньо визнані фахівці.

Попередній Кембридзький посібник з Аквінатового вчення був опублікований тридцять років тому [Kretzmann, Stump 1993]. Але поступ у дослідженні зазначеного вчення, здійснений за цей час, став першорядною спонукою не перевидавати попередню версію, а узятися за втілення нового проекту із авторами, що не залучались раніше, за єдиним винятком в особі Е. Стамп. Порівняно з виданням 1993 року, Збірка пропонує деталізованіший виклад кожної зі складових Аквінатової системи. Це дає змогу ретельно розкрити і ґрунтовно витлумачити кожну з доктрин, що розглядаються. Щоправда, для досягнення цієї мети довелося пожертвувати викладом політично-правових аспектів вчення Томи та їхнього осмислення в пізнішій томістській традиції. Але ця втрата не є непоправною. Минулорічна праця Вільяма Маккорміка [McCormick 2022], що презентує позицію Томи як серединну між Арістотелевим і Августиним баченнями питань політики, здатна гідно заповнити цю прогалину, подаючи вичерпний огляд трьох тематичних ліній: Аквінатової візії церковно-державних відносин, безальтернативного панування монархічної ідеології в добу Середньовіччя, а також зв'язку між латинським християнством і політичною традицією греко-римської Античності. Не меншої уваги варта й праця Майкла Крома «Справедливість і милосердя: вступ до Аквінатової моральної, економічної і політичної думки» [Krom 2020], оскільки в частині 3 автор описує погляди Аквіната на те, що сьогодні було б доречно назвати політичною філософією (розділ 5 «Загальне благо в земному місті»)

© А. Шиманович, 2023

¹ Далі посилання на [Stump, White 2022] подаються із наведенням номера сторінки після скорочення р. або pp., у круглих дужках, без зазначення прізвищ редакторів і року видання.

² Збірку опубліковано в серії «Cambridge Companions to Philosophy».

³ Елеонор Стамп – професорка філософії в Сент-Луїському університеті (Місурі, США).

⁴ Томас Джозеф Вайт – ректор Папського університету св. Томи Аквінського в Римі (Ангелікум).

і політичною теологією (розділ 6 «Подвійне громадянство християнського мандрівника»).

Частина I Збірки містить лише один розділ авторства Домініка Лега, в якому читачеві цілком передбачувано пропонується ознайомитись із основними біографічними даними з життя Томи й тим культурно-інтелектуальним кліматом, в якому формувалося його мислення. У своєму оглядовому нарисі автор змальовує Тому як особу смиренну, мовчазну, зосереджену, самозаглиблену, із інтенсивним внутрішнім життям, але водночас послідовну, безкомпромісну, непримиренну й подекуди нестримну, коли питання торкалося втілення намічених планів, обстоювання власних життєвих принципів чи світоглядних переконань. Лег наголошує на властивому Томі «особливому дарі синтезу», на органічному поєднанні здатності усвідомити й розкрити «інтелегібельність усього богослов'я» і здатності «інтегрувати ідеї з різноманітних джерел у це єдине ціле» (р. 18). Але одночасно – у контексті створення Томою богослужбово-літургічних текстів для Свята Христового Тіла – Лег називає мислителя «людиною благочестя, людиною молитви та навіть вражаючим поетом» (р. 17).

Частина II присвячено викладу метафізики Томи як вчення про стабільну й умовно-структуру реальності. Так, Джефрі Брауер розкриває сутність гіломорфізму, запозиченого Аквінатом у Арістотеля, а також дистинкції між матерією і формою як базовими принципами буття і засадничими конститутивними елементами всієї метафізики Томи. Без цього матеріалу неможливо повністю зрозуміти Аквінатове розрізнення між Богом і творінням, субстанцією і акцидентом, тілом і духом. За допомогою вдалих прикладів⁵ Брауерові вдається ефективно унаочнити вчення Аквіната про субстанційні й акцидентійні зміни та їхні сполуки. Але цього не скажеш про досягнення ясності в розкритті Аквінатового вчення про первинну матерію (або першоматерію). Інтерпретація останнього постає як питання, на яке, за словами самого дослідника, «коментатори не дали чіткої відповіді» (р. 38), позаяк воно є «горезвісно неясним» (ibid.). Щоправда, Брауер таки пропонує власну дефініцію даного феномена, згідно з якою, першоматерія це «тип неіндивідуальної речовини [stuff], себто особливий тип буття, нескінченно подільний і нездатний існувати окремо від матеріальних субстанцій» (ibid.).

Томас Джозеф Вайт ділиться своєю інтерпретацією Аквінатового розрізнення між есенцією й екзистенцією (сутністю й існуванням) у межах створеної реальності. Вайт нагадує про нетотожність сутності і форми: «Форма – це принцип, який урухомлює і детермінує чисту потенційність матерії, тому окремі матеріальні речі складаються як з форми, так і з матерії» (р. 59). До прикладу, людина, складена з душі й тіла, сутнісно є душевно-тілесною сполукою форми і матерії. Також Вайт докладно розкриває значення наповнення поняття *esse*, яке відрізняє кожну істоту в її сингулярності від решти в межах даного виду: «Зрештою, метафізично дві людини є абсолютно різними, кожна маючи своє окреме існування. У цьому відношенні поняття *esse* допомагає зрозуміти різницю, що існує між усіма індивідами» (р. 61). До того ж дослідник береться за тему легітимності застосування вищезгаданих понять до богословської рефлексії про нестворену простоту Божої природи. Спираючись на *Summa theologiae I, q. 3, a. 4*, Вайт фіксує відомий томістський принцип «Бог – повнота буття» (р. 70), в якій немає

⁵ Брауер аналізує хрестоматійні Аквінатові приклади, а саме, зміни, які відбуваються (1) у процесі нагрівання води (аж до випаровування) та (2) створення бронзової статуї із необробленої й неформленої брили бронзи.

місця розглянутим розрізненням. Бог є «унікальним завдяки природі, що її має він один» (р. 69), а тому «його не можна поставити в один ряд з іншими, згідно з визначальним набором узагальнених характеристик; натомість ми маємо розуміти його як автора всіх створених індивідів усіх природних видів, котрий водночас перевершує всі поєднання, які ми ідентифікуємо в них» (ibid.).

Авторству Гейвена Кера належить стаття, що містить виклад учення про трансценденталії як істотні конститутивні складові й водночас ознаки реальності, якими є *єдність*, *істина* і *благо*. Трансценденталія *краси* розглядається дослідником окремо, позаяк її немає в наведених самим Томою переліках і вона нерідко була дебатована мислителями доаквінатової доби. Натомість твердий консенсус щодо легітимності краси саме як трансценденталії нерідко зустрічається в літературних джерелах XIX–XX століть (Йоган Вольфганг фон Гете, Ральф Волдо Емерсон, Джеймс Джойс, Розалі Кліфтон Хіл тощо) [O'Rourke 2019: 64-65]. Кер простежує передісторію розробки концепції трансценденталій, до якої долучилися Арістотель, Плотін, Олександр Гельський, Альберт Великий, Ібн Сіна (рр. 85-87) і, зрештою, сам Аквінат. У світлі вчення Томи Кер визначає трансценденталії як «риси буття, що переступають і тим самим перевершують категоріальні визначення буття. Відповідно, вони виражають загальні поняття буття, які збігаються з буттям, але розкривають ще щось, що не позначене терміном “буття”» (р. 90).

Внесок Джеймса Домініка Руні в Збірку полягає в осмисленні Аквінатового вчення про метафізику створення. Руні здійснює компаративний аналіз космогонії Томи і (1) поглядів на створення, властивих арабським тлумачам аристотелізму (Ібн Рушд), а також – (2) позиції Бонавентури, який у більшій мірі, ніж Тома, тримався раннього Августина в питанні створення, будучи суголосним із більшістю ранніх схоластів. Руні справедливо зауважує, що у свою космогонічну доктрину Аквінат активно інкорпорує концепт Ібн Сіни про людину як зумовлену, опосередковану істоту, що є неусувно залежною від необхідної для її існування абсолютної, нічим не зумовленої Істоти (р. 111). До того ж, «причинова дія Бога не “конкурує” із причиновістю створіння» (р. 115), зважаючи на нездоланну якісну відмінність між двома видами каузальності – Божої і людської. У першому випадку йдеться про унікальне творіння світу *ex nihilo*, у другому ж – лише про використання вже створеної матерії, отже, на думку Руні, креативні потуги людини заледве можуть вважатися власне створенням як таким⁶.

Стаття Елеонор Стамп – знаної спеціалістки з томістської антропології – торкається теми субстанційних і акцидентних форм матеріальних об'єктів, природи ангелів, що мають нематеріальну форму, і складеної природи людського ества. Згідно з інтерпретацією Стамп, «матерія людини утворюється субстанційною формою людини, якою є душа. Душа надає людині властивості системного рівня, наприклад, ментальні» (р. 130). Водночас задля більшого увиразнення самотутності антропології

⁶ З огляду на стислий виклад матеріалу в даному підрозділі, суттєвим доповненням до досліджуваної Дж. Д. Руні теми може слугувати глибока компаративна стаття «Метафізика і питання про творіння: Тома Аквінський, Дунс Скот і ми» [Te Velde 2007], що має на меті подолати «імплицитно нігілістське послання натуралізму» [ibid.: 74] щодо позірної відсутності вищого сенсу чи то мети в природі. Не менш інформативною з даного питання є видана в поточному році праця «Середньовічні вчителі свободи: Боецій, Петро Ломбардський і Аквінат про створення з нічого» [Andreacchio 2023], автор якої пропонує свіжий погляд на колізійність творчої свободи і природної необхідності, світу емпіричного досвіду і абсолютного буття.

Томи, Стамп зіставляє її із тим, що дістає від неї назву «картезіанський дуалізм» (р. 135), який, за її судженням, є суголосним і історично спорідненим із Платоновою концепцією людини. Цей дуалізм полягає в розсіченні навпіл цілісного людського ества й ототожненні людини винятково із її душею, а також редукцією значущості тілесної складової. Якщо т. зв. картезіанський дуалізм постулює тезу про те, що «кі людська душа, і тіло є самостійними субстанціями» (р. 133), а «людина тотожна своїй душі» (р. 134), то, згідно з Томою, «як форма будь-якого матеріального об'єкта, людська душа існує в поєднанні, яке вона утворює» (р. 133), будучи «не самостійною субстанцією, а лише метафізичною частиною субстанції» (р. 134). Ба більше, людська душа, як субстанційна форма, що утворює людину, уможливує цілу низку операцій найвищого порядку (інтелектуально-вольових дій), неможливих для тварин. Тож задля потужнішого наголосу на унікальності людської душі й на властивому людині особливому наборі здатностей, Тома воліє іменувати її «душею, що мислить» або «раціональною душею» (ibid.).

У частині III подано три статті з епістемології Томи: «Природа когнітивної здібності та знання» Терези Скарпеллі Корі, «Інтелектуальні чесноти: набуття розуміння» Анджели Ноубл та «Інтелект і воля: свободна воля і вільний вибір» Майкла Гормана.

Після розлогіх вступних термінологічних роз'яснень, Т. С. Корі аналізує Аквінатове вчення про пасивні пізнавальні «здібності» або «сили» людини (*vires, potentiae*), котрі дослідниця визначає як «види свідомого буття, які є лише матеріалом для свідомого досвіду»⁷ (р. 155). Себто перед тим, як говорити про отримання того чи того пізнавального досвіду, нові форми буття мають бути згенеровані на рівні чуттєвості й на рівні свідомості людини. Будь-які потенційно здатні до актуалізації сили – візуальної, нюхової, смакової, слухової, тактильної перцепції чи то інтуїтивного або інтелектуального схоплення – є потенціалом для можливої майбутньої множини (1) нових форм буття, і лише згодом – (2) нових форм свідомого досвіду. Так само, як у метафізиці Томи будь-яка потенція актуалізується через форму, у його епістемології отримання чуттєвого досвіду уможливується попереднім утворенням нової форми буття (візуальної, слухової, інтелектуальної тощо) у свідомості суб'єкта, що здійснює пізнавальний акт. Решту статті Корі присвячує огляду всієї сукупності чітко диференційованих Томою когнітивних сил і «низки сенсорних “інструментів”, де кожен “рівень” свідомості слугує знаряддям для дії на наступному рівні» (р. 162-163); ідеться про: окремі органи чуття, єдиний узагальнений внутрішньо-сенсорний досвід (*sensus communis*), образну уяву (*phantasma*), оцінне чуття (або інтенції), пам'ять, інтелект, пізнання, розуміння, судження або розрізнення (у Томи – «складання і поділ» (рр. 167-168)), формування тверджень, обґрунтування і висновування із досягненням максимально можливої узгодженості інтелекту з буттям.

Чималу цікавість становить розвідка А. Ноубл. Виходячи з власної переконаності у достатньому висвітленні в наявних дослідженнях двох Аквінатових інтелектуальних чеснот – науки і мудрості, авторка пропонує власний деталізований аналіз третьої чесноти – розуміння. Із оперттям на здійснену Томою дистинкцію між спекулятивним і практичним знанням, Ноубл звертає увагу на подальше розділення цих форм знання на (1) необхідні істини, пізнані в собі, і необхідні істини, пізнані під впливом зовні, а також на (2) практичне знання для здійснення змін усередині нас і практичне знання задля уможливлення зовнішніх дій і перетворень (р. 187). За висновками Ноубл, саме

⁷ Курсив Терези Скарпеллі Корі.

«чеснота розуміння вдосконалює інтелект для пізнання “необхідних істин”» (ibid.), будучи «звичкою або звичками, що дозволяють нам швидко й легко осягати суть речей» (р. 190). На відміну від янголів, яким властиве пряме, неопосередковане осягнення природи речей, людина потребує когнітивного процесу, акту перцепції, абстрагування й узагальнення, прокладаючи шлях до істинного розуміння винятково через дискурсивне мислення на основі аналізу проявів і властивостей пізнаваних речей (р. 198-199).

Авторству М. Гормана належить розвідка про взаємозв’язок між ширшим поняттям *свобідної волі* (*libera voluntas*), яка не зникає навіть за відсутності реального вибору між декількома можливостями⁸, і вузькою категорією *вільного вибору* (*electio* або, як у Томи, *liberum arbitrium*), що передбачає реальну наявність варіативних опцій для потенційного обрання однієї з них, а цьому обранню, своєю чергою, обов’язково передує вільне *судження* (*iudicium*). Також Горман розглядає Аквінатову позицію щодо того, чи відбиваються на свободі вибору людини такі чинники, як фізичний детермінізм, пристрасі, афективні стани та Боже все- і передзнання. На думку Гормана, усі перелічені фактори до певної міри мають змогу *впливати* на *electio* людини, але *не визначати* його, вони не занурюють людину в детерміновану приреченість (рр. 214-216). У підсумкових рефлексіях Горман визначає: альтернатива «судження контролює вибір або вибір контролює сам себе» не є найкращим варіантом пояснення. Кращий шлях розгляду виглядає в його очах інакше: «Можливо, вибір є чимось, що в такий спосіб стається через взаємодію інтелекту і волі, що питання про те, за чим саме лишається останнє слово – за волею чи інтелектом, так чи інакше не є коректним і першорядним питанням» (р. 225). Насамкінець дослідник не без прикрасі (але з інтелектуальною чесністю) констатує, що «Аквінат ніколи не надає докладного звіту з показом того, як все це поєднується» (ibid.).

Також трискладова **частина IV** доповнює попередні сегменти Збірки оглядом етичної складової Аквінатової системи. Текст Тобіаса Гофмана («Благодать і свобідна воля») можна трактувати як завершальне доповнення до попередньої статті М. Гормана. У фокусі уваги Гофмана – базові контури зв’язку між Божою благодаттю і трьома видами свободи людини: 1) свободи від гріха, яка є протилежністю зіпсутості і гріховного поневолення (Ін. 8:31-36; Рим. 6:17-22); 2) свободи волі, що є наявною навіть без можливості її актуалізації; 3) свобода вибору, яка уможливує активну дію на власний розсуд і «має відношення до свободи волі в широкому розумінні – як вид до роду» (р. 234). Аквінатові ж «теорія вибіркового передвизначення» (р. 238), чи до спасіння, чи до вічного осуду, подається Гофманом як асиметрична: якщо перше є причиною Божого обдарування людини благодаттю в цьому житті й разом славою у вічності, то останнє є причиною осуду винятково в потойбіччі. Остаточне ж здійснення свобідної волі людини можливе лише за межами емпіричного поцейбіччя, «коли ми повністю утверджені в добрі й уже нездатні грішити» (р. 248).

Колін Маккласкі надала вичерпну інформацію про першорядні засади нормативної етики Аквіната, ґрунтованої на його антропологічних уявленнях. Згідно з останніми, природа людини передовсім має інтерпретуватися в телеологічний спосіб, як

⁸ Наприклад, блаженство святих, що споглядають Бога як повноту блага, краси й досконалості, унеможливує прагнення з їхнього боку до чогось ще довершенішого, але разом і не скасовує фактичної наявності в них свобідної волі (р. 211).

інтенційно спрямована на досягнення щастя (*eudaimonia*). За Томою, щастя – двоскладовий концепт: 1) земне й недосконале щастя, якого можна набути через цілеспрямоване вправління в зрощенні основних (кардинальних) чеснот – розсудливості, справедливості, стриманості й мужності; 2) вічне й довершене щастя, досягнення якого забезпечують «лише споглядання Бога і єдність із Богом, досконалим буттям..., визнаємо ми це чи ні» (р. 258). Першою ланкою на шляху до довершеного щастя є обдарованість трьома наданими Богом чеснотами – вірою, надією, милосердною любов'ю (р. 264). Останньою в етичній частині Збірки розвідкою є стаття Ендрю Пінсента, яка додає до попереднього тексту аналіз Аквінатового розуміння природи духовних дарів і плодів людського життя, сповненого чеснот.

Увінчує Збірку **частина V** «Філософська теологія», що складається із розділів, які висвітлюють базові християнські доктрини. Авторами розвідок є Браян Лефтоу («Первородний гріх»), Тімоті Пол («Втілення»), Томас Вільямс («Зло, гріх і спокута») і Саймон Френсіс Гейн («Воскресіння й есхатологія»).

Насамкінець варто акцентувати, що розглянута в даній рецензії Збірка, безперечно, є надійним академічним ресурсом для вступного панорамного ознайомлення із автентичним богословсько-філософським синтезом Томи Аквінського, а кожен із залучених авторів є гідним співрозмовником для читача із будь-яким рівнем обізнаності в темі. Не ковзаючи по поверхні досліджуваної системи і не впадаючи в невинуватий примітивізацію, автори Збірки ефективно й зрозуміло викладають найзаплутаніші ходи Аквінатової думки, підважують усталений міф про томізм як буцімто безнадійно знеживлену, нерелевантну, муміфіковану архаїку і красномовно унаочнюють його здатність стимулювати креативне мислення на основі перевіреної часом теоретично-поняттєвої рамки.

Слід лише додати, що підходящим тематичним доповненням до рецензованої книги може слугувати «Оксфордський посібник з рецепції Аквіната» [Levering, Plested 2021], який містить надзвичайно глибокий і нюансований виклад подальшої трансформації та внутрішньої фрагментації томізму, його впливу на мислителів Візантії, складної взаємодії отців-засновників Реформації із традицією Аквінатового мислення, запеклої хрестоматійної контрверзи між томістами і рухом *nouvelle théologie* у ХХ ст., впливу томізму на англо-американську аналітичну філософію, а також огляд багатьох інших історичних подробиць щодо інтеракції впродовж останніх семи з половиною століть між носіями томістських мисленневих канонів і представниками провідних у той чи той час ідейних систем, філософських шкіл й інтелектуальних напрямів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Andreacchio, M. A. (2023). *Medieval Teachers of Freedom: Boethius, Peter Lombard and Aquinas on Creation from Nothing*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003405689>
- Kretzmann, N., & Stump, E. (Eds.). (1993). *The Cambridge Companion to Aquinas*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521431956>
- Krom, M. P. (2020). *Justice and Charity: An Introduction to Aquinas's Moral, Economic, and Political Thought*. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- Levering, M., & Plested, M. (Eds.). (2021). *The Oxford Handbook of the Reception of Aquinas*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198798026.001.0001>
- McCormick, W. (2022). *The Christian Structure of Politics: On the De Regno of Thomas Aquinas*. Washington, DC: The Catholic University of America Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2cw0shq>
- O'Rourke, F. (2019). Beauty from Plato to Aquinas. In F. O'Rourke (Ed.), *Ciphers of Transcendence: Essays in Philosophy of Religion in Honour of Patrick Masterson* (pp. 64-109). Kildare: Irish Academic Press. <https://doi.org/10.1353/stu.2020.0028>
- Stump, E., & White, T. J. (Eds.). (2022). *The New Cambridge Companion to Aquinas*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781009043595>
- Te Velde, R. A. (2007). Metaphysics and the Question of Creation: Thomas Aquinas, Duns Scotus and Us. In P. M. Candler, & C. Cunningham (Eds.), *Belief and Metaphysics* (pp. 73-99). London: SCM Press.

Одержано / Received 08.05.2023

Andrii Shymanovych

Aquinas' conceptual synthesis: an attempt at a new clarification.

Stump, E., & White, T. J. (Eds.). (2022). *The New Cambridge Companion to Aquinas*. Cambridge: Cambridge UP.

Review of Stump, E., & White, T. J. (Eds.). (2022). *The New Cambridge Companion to Aquinas*. Cambridge: Cambridge UP.

Андрій Шиманович

Концептуальний синтез Аквіната: спроба нового роз'яснення.

Stump, E., & White, T. J. (Eds.). (2022). *The New Cambridge Companion to Aquinas*. Cambridge: Cambridge UP.

Огляд книги Stump, E., & White, T. J. (Eds.). (2022). *The New Cambridge Companion to Aquinas*. Cambridge: Cambridge UP.

Andrii Shymanovych, PhD in Theology, postdoctoral student of the Department of Theology and Religious Studies of the Ukrainian State Dragomanov University.

Андрій Шиманович, к. філос. н. зі спеціальності «богослов'я», докторант кафедри богослов'я та релігієзнавства УДУ ім. Михайла Драгоманова.

e-mail: schimanovich@ukr.net
